

Περιηγητές και χαρτογράφοι

Κείμενα και περιηγήσεις στον ελληνικό χώρο κατά τη διάρκεια των νεωτέρων χρόνων

Του **Γιώργου Τόλια**

Ιστορικού

ΚΑΘΕ συλλογή είναι και ένας τεχνητός μικρόκοσμος, μια οικεία, προσωπική πρόσβαση σε κάποιο τμήμα του εξωτερικού κόσμου. Οι συλλογές παλαιών βιβλίων, κυρίως έκφραση της νεοελληνικής συλλεκτικής περιέργειας, αποτελούν αντίστοιχες προσβάσεις σε μια «πραγματικότητα» ιστορική, τεκμαρτή μέσα από το συγκεντρωμένο υλικό.

Η περιέργεια του Γενναδίου για τον περιηγητισμό διαμορφώθηκε προς αυτή την κατεύθυνση κατά τη διάρκεια της παραμονής του στην Αγγλία, οπότε ξένος ανάμεσα σε ξένους αποπειράθηκε να συστήσει με τη συλλογή του τον μικρόκοσμο εκείνο που θα του επέτρεπε αφ' ενός να διατηρήσει τη δική του φυσιογνωμία και αφ' ετέρου να κατανοήσει το πρίσμα μέσα από το οποίο τον έβλεπε το αλλότριο περιβάλλον. Οι παλαιές περιηγητικές εκδόσεις απετέλεσαν έτσι ένα από τα κύρια αντικείμενα των συλλεκτικών του ενδιαφερόντων.

Περιηγητές και χαρτογράφοι

Τα περιηγητικά και γεωγραφικά κείμενα της Γενναδείου αποτελούν τη σημαντικότερη στο είδος της ελληνική συλλογή. Περιλαμβάνει περί τους 4.000 τίτλους σπάνιων και πο-

Λευκάδα, 21 Απριλίου 1863. 7.30 π.μ. Υδατογραφία του Edward Lear.

λύτιμων εκδόσεων, κατά κύριο λόγο περιηγητικών αφηγήσεων και άλλων συναφών κειμένων ξένων γεωγράφων και αξιωματούχων οι οποίοι περιέγραψαν τον ελληνικό χώρο κατά τη διάρκεια των νεωτέρων

χρόνων. Το σώμα αυτό θεωρήθηκε από ενωρίς ως το πλέον ουσιώδες των τμημάτων της Βιβλιοθήκης, και υπήρξε η πρώτη και μόνη μέχρι στιγμής επιμέρους συλλογή, της οποίας ο κατάλογος θεωρήθηκε άξιος να τυπωθεί*. Ας σημειωθεί ακόμη το γεγονός ότι αυτή τη στιγμή, και παρά τις οικονομικές δυσχέρειες της βιβλιοθήκης, λειτουργεί στη Γενναδείο ένα αξιόλογο ερευνητικό πρόγραμμα γύρω από τα ζητήματα του περιηγητισμού.

Η συλλογή της Γενναδείου καλύπτει το διάστημα των πέντε τελευταίων αιώνων και περιλαμβάνει αφηγήσεις από τον ετερόκλητο κόσμο των ταξιδιωτών: προσκυνητές για τους Αγίους Τόπους, περιγράφουν τις μακρινές οδοιπορίες τους, έμποροι με βαθιά αίσθηση των κοινωνικών και πολιτικών ισορροπιών, μεθοδικοί στρατιωτικοί που χαρτογραφούν συστηματικά στρατηγικές τοποθεσίες, αρχαιοφιλοι διπλωμάτες. Και κοντά σε αυτούς ο πολυπρόσωπος και ανήσυχος κόσμος της περιπλάνησης: ναυτικοί και εξερευνητές, τυχοδιώκτες και ιεραπόστολοι, πράκτορες κάποιας δύναμης, περιηγούμενοι λόγιοι και επιστήμονες, αργόσχολοι αριστοκράτες και εξ επαγγέλματος συγγραφείς.

Οι εκδόσεις των αφηγήσεών τους, εμπλουτισμένες συχνά με ση-

μαντική εικονογράφηση (χάρτες και απόψεις, σκηνές του καθημερινού βίου, ενδυμασίες και απεικονίσεις χαρακτηριστικών δειγμάτων από την πανίδα, τη χλωρίδα ή το ορυκτό βασίλειο), με πολυτελείς σταχώσεις και με κτητορικά σήματα που μαρτυρούν το ιστορικό των διάσημων προκατόχων τους, στάθηκαν από ενωρίς αντικείμενα βιβλιοφιλικών προσεγγίσεων. Η στάση αυτή, η οποία δυστυχώς παραμένει ευρύτατα διαδεδομένη έως τις μέρες μας, καταδικάζει την περιηγητική φιλολογία σε χρήσεις ερασιτεχνικές και εν πολλοίς κερδοσκοπικές.

Ο Ιωάννης και η Ανθή Γενναδίου αντιθέτως, ήδη από την εποχή που συνέλεξαν και επανασυνέλεξαν τις πολύτιμες περιηγητικές εκδόσεις, είχαν τη συνείδηση ότι επιχειρούσαν να συγκεντρώσουν και να διαφυλάξουν μια μοναδική πηγή της ιστορίας της Ελλάδας κατά τους νεώτερους χρόνους. Ο ίδιος ο Γεννάδιος μελέτησε και άντλησε πληροφορίες από το περιηγητικό υλικό, προκειμένου να συνθέσει την πρωτοποριακή από πλευράς μεθοδολογίας μονογραφία του. *Ο Λόρδος Ελγιν και οι προ αυτού ανά την Ελλάδα και τας Αθήνας ιδίως αρχαιολογήσαντες επιδρομείς.*

Η λόγια αυτή προσέγγιση του περιηγητισμού είχε ως αποτέλεσμα μια πρώτη συστηματική συγκέντρω-

Ελληνίδα που παίζει μουσική. Υδατογραφία του Georg Rumpf, 1768-69.

ση του περιηγητικού υλικού. Πράγματι, η συλλογή του Γενναδίου καλύπτει όλο το φάσμα εκδηλώσεως του περιηγητικού φαινομένου: από τις πρώτες περιηγητικές εκδόσεις των αρχών του 16ου αιώνα έως τις δημοσιογραφικές ανταποκρίσεις από την Ελλάδα του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ού, από τα βαρύτιμα λευκώματα και τους πολυτίμους γεωγραφικούς άτλαντες, έως τα πλέον ευτελή δημοσιεύματα.

Ο Γεννάδιος, με μοναδική φροντίδα, συμπλήρωνε μεθοδικά το βασικό αυτό υλικό, συγκεντρώνοντας και ένα πλήθος από λυτά σπαράγματα του περιηγητισμού: χαρακτηριστικά και χάρτες, άγνωστη συχνά προέλευσης, και τα κατέτασε με αυστηρά θεματικά κριτήρια σε δεκάδες εντυπωσιακών αυτοσχέδιων λευκωμάτων (scrap books), τα οποία εκπλήσσουν με τον πλούτο και την ποικιλία τους. Η αναλυτική καταγραφή του περιεχομένου των λευκωμάτων της Γενναδείου θα αναδείξει την ιστορική σπουδαιότητα αυτού του υλικού. Πράγματι η πρακτική αυτή, η οποία ήταν αρκετά διαδεδομένη στους συλλεκτικούς χώρους κατά τον 19ο αιώνα, είχε ως αποτέλεσμα να διασωθούν πολλά λυτά σπάνια χειρόγραφα ή αδημοσίευτα έργα. Σημειώνω εδώ ενδεικτικά τη μοναδική σειρά των τυπογραφικών δοκιμών χαρτών των ελληνικών νησιών, από το ανέκδοτο ιζολάριο του Andre Thevet, ενός από τους σημαντικότερους αναγεννησιακούς χαρτογράφους - περιηγητές, σειρά που αποτελεί έναν από τους σπανιότερους θησαυρούς της βιβλιοθήκης.

Πρωτότυπο υλικό

Κοντά σε αυτά, ο Γεννάδιος περιέσωσε και ένα μέρος πρωτοτύπου αρχαιακού περιηγητικού υλικού, όσο του επέτρεπαν τα μέσα που διέθετε και οι συγκυρίες. Αξίζει να αναφερθούν εδώ το αρχείο του Γάλλου χαρτογράφου και ελληνοεπιστήτη J. D. Barbie du Bocage, επιστολές περιηγητών, όπως του Rouqueville, του Gell, του Choiseul - Gouffier ή του Fauvel.

Η διάσωση πρωτοτύπων εικαστικών έργων καλλιτεχνών που περιηγήθηκαν ανά την Ελλάδα αποτελέσσε ειδική φροντίδα του Ιωάννη Γενναδίου. Και σε αυτήν την περίπτωση, τα κριτήρια του συλλέκτη ήταν ιστορικά. Τα έργα αυτά έχουν πράγματι πολλαπλή αξία, διότι παρέχουν αφ' ενός μεν πλούσιες και σύνθετες πληροφορίες για τον ελληνικό χώρο (οικισμοί, ενδυμασίες, σκηνές του καθημερινού βίου, χλωρίδα και πανίδα κ.ο.κ.), ενώ συγχρόνως αποδίδουν αμεσότερα την περιρρέουσα ατμόσφαιρα και τις αισθητικές ζητήσεις της εποχής. Συχνά τα έργα αυτά είναι πρόχειρα σκαριφήματα, προϊόντα ενός στιγμιαίου ρεμβασμού του καλλιτέχνη, μιας σύντομης στάσης κατά την περιόδειά του ταξιδιώτη και απεικονίζουν εφήμερες σκηνές, στιγμιότυπα και απόψεις που αλλιώς θα χάνονταν, δεν θα κρίνονταν άξιες να τυπωθούν με πολυδάπανες χαράξεις. Συχνά τα χρώματα σημειώνονται ολογράφως αντί να ζωγραφισθούν, καταγράφονται τα ονόματα των εικονιζομένων

Ελληνες των Ιεροσολύμων, 1502. Από την έκδοση «Peregrinationes in Terram Sanctam» του Bernard Breydenbach.

Ελληνας χωρικός, 1577. Από την έκδοση «Les navigations, peregrinations et voyages» του Nicolas D. Nicolay.

Σκηνή χορού από ελληνικό γάμο (18ος αιώνας).

ανθρώπων, όπως και η ημέρα, η ώρα και οι καιρικές συνθήκες που επικρατούσαν τη στιγμή της αποτύπωσης. Τα έργα αυτά, έτσι όπως δεν έχουν υποστεί κανενός είδους επεξεργασία, αποδίδουν αμεσότερα το πρώτο, ακατέργαστο συναίσθημα του περιηγητή, το άρωμα, θα λέγαμε, του ταξιδιού.

Στη Γενναδείο φυλάσσεται η πλουσιότερη και πλέον αντιπροσωπευτική εικονογραφία της ελληνικής ιστορίας. Εκτός από τα Scrap Books που ήδη μνημονεύσαμε, τους σπάνιους έντυπους άτλαντες και τα μνημειώδη λευκώματα (Breydenbach, Bordone, Coronelli, Nicola de Nicolay, Leroy, Choiseul - Gouffier, Sibthorb, Dodwell, Dupré ή Cartwright), στη βιβλιοθήκη έχουν κατατεθεί σημαντικά πρωτότυπα εικαστικά έργα. Κοντά στα πρωτότυπα

έργα που παλαιότεροι βιβλιόφιλοι κτήτορες των βιβλίων συστάχων σε διάφορες εκδόσεις, ιδιαίτερα αξιόλογες είναι οι σειρές των πρωτοτύπων έργων.

Αξίζει να μνημονευθούν τα σχέδια του ζωγράφου Prosper Baccuet, ο οποίος ακολούθησε τη Γαλλική Επιστημονική Εκστρατεία στην Πελοπόννησο (1829), τα περισσότερο γνωστά σχέδια του Βρετανού ζωγράφου και ποιητή Edward Lear, που απετέλεσαν αντικείμενο ειδικής έκδοσης της βιβλιοθήκης, τη σειρά από ακουαρέλες σε Βοτανικό ζωγάφο παραγγελία του Guilford, που απεικονίζουν την κερκυραϊκή πανίδα των αρχών του 19ου αιώνα, καθώς και τα ζωγραφικά ενθυμήματα από την Ελλάδα, πρόχειρα σκαριφήματα του περιηγητή Haygarth. Στη συλλογή των πρωτοτύπων εικαστικών έρ-

γων της Γενναδείου, εξέχουσα θέση κατέχουν οι απεικονίσεις των διασημών μαχών του πολέμου της ελληνικής Ανεξαρτησίας, που φιλοτέχνησε ο Παναγιώτης Ζωγράφος κατά παραγγελία του Στρατηγού Μακρυγιάννη, καθώς και μια σπάνια σειρά απεικονίσεων ελληνικών ενδυμασιών, του καλλιτέχνη Georg Rumpf, ο οποίος εργάστηκε στη Νάξο κατά τα τέλη του 18ου αιώνα.

Περιηγητές και ιστορία

Γύρω από το πλούσιο και πολύπλευρο ιστορικό υλικό που συγκέντρωσε ο Γεννάδιος σημειώθηκε μια θεαματική στροφή των Ελλήνων ιστορικών προς την περιηγητική φιλολογία. Για καιρό οι αναγνώστες

Συνέχεια στην 12η σελίδα

Συνέχεια από την 11η σελίδα

της Γενναδείου έβλεπαν τα κείμενα αυτά ως μία μοναδική σε πλούτο και ανεξάντλητη πηγή κάθε λογής πληροφοριών για την ιστορία του Ελληνισμού και του ελληνικού χώρου κατά την τουρκοκρατία και τα πρώτα χρόνια του ελεύθερου ελληνικού κράτους.

Ιστορικοί όλων των κλάδων της γνώσης, φιλόλογοι και λαογράφοι άνοιγαν το κουτί αυτό της Πανδώρας και αντλούσαν αδιακρίτως στοιχεία, τα περισσότερα από τα οποία δεν επιδέχονταν επιβεβαίωση και εξακρίβωση βάσει άλλων πηγών. Η τεκμηριωμένη ιστορική αξία της περιηγητικής φιλολογίας ενισχυόταν από την ευρέως διαδεδομένη πεποίθηση ότι οι πάγιες πηγές της ιστοριογραφίας, στην ελληνική περίπτωση, ήταν πενιχρές, ανεπαρκείς ή ανύπαρκτες.

Εντούτοις, η συστηματική μελέτη των περιηγητικών κειμένων που πραγματοποιήθηκε κατά τις τελευταίες δεκαετίες κατέδειξε καθαρά τις διαστάσεις και τα όρια της περιηγητικής φιλολογίας. Από τη μία πλευρά ανοίγεται ο ιστορικός χώρος των περιηγητών. Ενας γλαφυρός, αφηγηματικός κόσμος, που εξελίσσεται στους αργούς ρυθμούς των μετακινήσεων, άμεσος και ανθρώπινος, συνθετιμένος στα μέτρα των προσωπικών παρατηρήσεων και εμπειριών. Η περιηγητική φιλολογία συνθέτει μια διαρκή αφήγηση με εσωτερική αλληλουχία, ένα δίκτυο αλληλοεξαρτήσεων και εσωτερικών αναφορών, διαρθρωμένο γύρω από τις πολλαπλές διαδοχικές

Amaryllis lutea. Από το λεύκωμα με τα λουλούδια της Κερκύρας, παραγγελία του Guilford.

προσεγγίσεις, μία διαστρωμάτωση ερμηνειών των ελληνικών πραγματικότητων στη μακρά πορεία της εξέλιξής τους.

Από την άλλη πλευρά η σύγχρονη αφήγηση της ιστορίας προσκρούει στη σχεδόν μόνιμη υποκειμενικότητα των περιηγητών, στην επανα-

λαμβανόμενη κοινοτοπία των αφηγήσεών τους, ενώ η προσεκτική μελέτη τους φέρνει στο φως επαναλήψεις, πλήθος δανείων και συνταγών, άγνοιες, εσφαλμένες εκτιμήσεις και προκαταλήψεις που αλλοιώνουν επικίνδυνα την εικόνα του παρελθόντος.

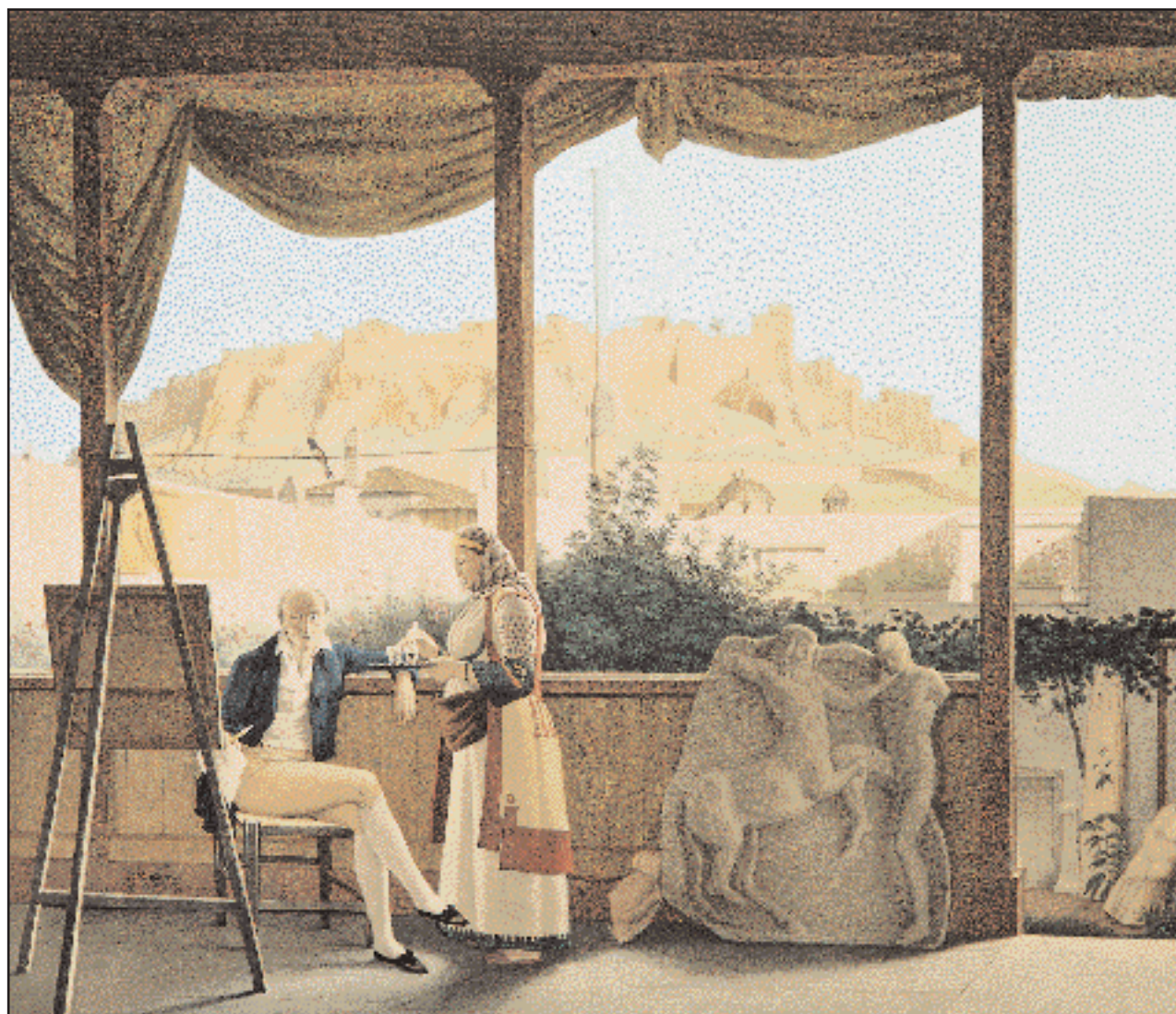
Συγχρόνως, η ουσιαστική μελέτη και εκμετάλλευση του ελληνικού και ξένου αρχαιολογικού υλικού, καθώς και η ανακάλυψη του πλούτου των πρωτοτύπων εθνικών πηγών, που επέφερε η σε βάθος μελέτη και αξιοποίηση της νεοελληνικής γραμματολογίας, έδωσαν νέα και ανανεωμένα εικόνες του νεώτερου ελληνικού ιστορικού πεδίου περιορίζοντας τον περιηγητισμό στο χώρο των συμπληρωματικών πηγών.

Ωστόσο, οι παλαιοί αυτοί περιηγητές παρατηρητές διεύρυναν πρώτοι τον περιορισμένο γνωστικό χώρο της εποχής τους και ανανέωσαν τους περισσότερους τομείς της γνώσης, κομίζοντας από τα ταξίδια τους πολύτιμα θραύσματα του διαφορετικού.

Οι περιηγητές είναι οι παλαιότεροι εκπρόσωποι και φορείς της επικοινωνίας και της ανταλλαγής, φορείς και πρέσβεις του πολιτισμού τους απ' ενός σε ξένα μέρη, και απ' ετέρου φορείς πληροφόρησης των συγχρόνων τους για τις διαφορετικές εξελίξεις του πολιτισμού. Πράγματι, στις προσεγγίσεις των περιηγητών πρέπει να αναζητηθούν οι απαρχές των περισσότερων επιστημών της παρατήρησης, όπως της εθνολογίας, της ανθρωπολογίας, της κοινωνιολογίας, της πολιτικής οικονομίας, καθώς και της μετάβασης λογίων ζητήσεων προς θετικότερες κατευθύνσεις (γεωγραφία, βοτανική, αρχαιολογία).

Οι ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα συνέδεσαν, άλλος λίγο και άλλος πολύ, την τύχη και το όνομά τους με τον ελληνικό χώρο. Άλλοι έζησαν λίγες από τις καθοριστικές στιγμές της ζωής τους εδώ, άλλοι ξόδεψαν πολύτιμα χρόνια, ενώ άλλοι δεν μπόρεσαν να φύγουν ποτέ. Ολοι μελέτησαν τα μνημεία και τη ζωή αυτού του τόπου, σφυγμομέτρησαν το εκάστοτε παρόν και οραματίστηκαν, λιγότερο ή περισσότερο αισιόδοξα, το μέλλον του. Ολοι συνέθεσαν κείμενα που αποτελούν αναπόσπαστα κομμάτια της ιστορίας μας και συγχρόνως κομμάτια της δυτικής παιδείας.

Την εποχή μάλιστα όπου διαισθηνόμαστε να πλησιάζει το τέλος των εθνικών ιστοριών, οι οικείοι αυτοί ένοικοι της Γενναδείου αποκτούν μια νέα επικαιρότητα. Οι περιηγητές είναι οι γέφυρες που συνδέουν την ευρωπαϊκή Δύση με τη δική μας Ανατολή. Τα κείμενά τους συγκροτούν έναν πυκνό ιστό αμοιβαίων εξαρτήσεων και ανταποκρίσεων, μέσα στον οποίο κρίνονται και αντιπαραβάλλονται όσα κομίζουν οι περιηγητές και όσα συναντούν. Το μοναδικό αυτό πλέγμα πολιτισμικών διηγήσεων λειτουργεί πέραν των τοπικών ή των εθνικών ιστοριογραφιών και αποτελεί το παρελθόν μιας οικουμενικότητας, οι νέες διαστάσεις της οποίας, ίσως, χρειασθεί σύντομα να αναζητηθούν.

Ο Fauvel στο σπίτι του στην Αθήνα. Λιθογραφία επιχρωματισμένη. Έργο του L. Dupré, 1819.